

**Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого**

Гусаров Костянтин Володимирович

УДК 347.9

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право
і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне
право

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – член-кореспондент Академії правових наук України, кандидат юридичних наук, професор **Комаров В'ячеслав Васильович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, проректор з навчальної роботи

Офіційні опоненти:

академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Штефан Михайло Йосипович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри правосуддя;

кандидат юридичних наук, доцент **Васильєв Сергій Володимирович**, Маріупольський гуманітарний інститут Донецького державного університету, завідувач кафедри правознавства.

Провідна установа – Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України, м. Львів.

Захист відбудеться 2 листопада 2000 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

Автореферат розісланий 30 вересня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гончаренко В.Д.

1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Прийняття Конституції України – одне з найзначніших досягнень у реформуванні законодавства України.

На сучасному етапі судово-правової реформи актуальними є розробка і прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України. При цьому пріоритетне значення мають питання правового статусу органів судової влади та учасників цивільного судочинства, а тому і цивільної процесуальної правосуб'єктності в цілому. Найбільш актуальною стає концептуальна характеристика цивільної процесуальної правосуб'єктності. Це наукове завдання має кардинальний характер, оскільки потребує системного дослідження широкого кола фундаментальних питань: історико-правового аналізу цивільної процесуальної правосуб'єктності, особливості її структури, змісту і реалізації правосуб'єктності суду та учасників процесуальної діяльності.

Теорія правосуб'єктності пройшла довгий шлях розвитку, починаючи з цивільного права. Надалі вона досліджувалася у загальній теорії права. У науці цивільного процесуального права проблема правосуб'єктності спеціально досліджувалася з 1962 р. і мала різні інтерпретації. На думку деяких авторів, існує єдина правосуб'єктність, обсяг якої є однаковий для всіх суб'єктів цивільного судочинства. Інші вчені вважають, що єдиної правосуб'єктності для всіх учасників процесу не існує і кожний суб'єкт наділений конкретними цивільними процесуальними правами та обов'язками.

Актуальність теми дослідження визначається й тим, що впродовж розвитку процесуального законодавства по-різному здійснювалася законодавча регламентація прав, обов'язків та повноважень суб'єктів процесуальної діяльності.

Проблема цивільної процесуальної правосуб'єктності є актуальною ще й тому, що методологічний рівень її дослідження дає підстави стверджувати, що він досяг, так би мовити, гносеологічної межі. Проте цю проблему остаточно ще не вирішено.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідницьких робіт кафедри цивільного процесу в межах Державної цільової комплексної програми “Проблеми вдосконалення організації та діяльності суду і правоохоронних органів в умовах формування соціальної, правової, демократичної держави” (державна реєстрація № 0186.0.09931).

2

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є структурно-функціональний аспект механізму правового регулювання у сфері цивільного судочинства. Предмет дослідження – цивільна процесуальна правосуб'єктність як фундаментальна характеристика суб'єктів цивільного процесуального права.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності досліджувались у працях таких процесуалістів, як Н.І. Авдеєнко, П.С. Дружков, П.Ф. Єлісейкін, В.В. Комаров, С.Ю. Кац, А.О. Мельников, Ю.К. Осипов, С.М. Пелевін, Є.Г. Пушкар, Н.О. Чечіна, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, В.Н. Щеглов, С.А. Якубов, В.В. Ярков та інших учених. Крім того, розробкою теорії правосуб'єктності займалися такі фахівці у галузі загальної теорії права, як С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, С.Ф. Кечек'ян, В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович, Ю.К. Толстой та ін.

Ці проблеми тією чи іншою мірою висвітлюються також у підручниках з цивільного процесу. Проте системне та комплексне їх дослідження в дисертації здійснено вперше.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний науковий аналіз проблем цивільної процесуальної правосуб'єктності, формулювання теоретичних положень та практичних висновків, спрямованих на розвиток теорії цивільного процесуального права, вдосконалення цивільного процесуального законодавства та судової практики.

Мета дисертаційного дослідження зумовила **завдання** наукового пошуку:

- здійснити дослідження генезису теорії правосуб'єктності у цивільному процесуальному праві з урахуванням особливостей зазначеного інституту в інших галузях права;
- дослідити та вивчити структуру та функції цивільної процесуальної правосуб'єктності як елементу механізму правового регулювання;
- дослідити структурні компоненти цивільної процесуальної правосуб'єктності суду стосовно різних учасників процесуальної діяльності;
- дати доктринальне тлумачення чинного законодавства в межах предмета дисертаційного дослідження, а також внести пропозиції, спрямовані на його вдосконалення.

Методологія і теоретична основа дослідження. *Методологічну* основу дисертаційного дослідження складають використані автором історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, структурно-функціональний, формально-логічний та інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Теоретична база. Як теоретичну базу дослідження було використано праці названих вище вчених-процесуалістів, а також праці Ч.Н. Азімова,

3

О.Т. Боннера, С.М. Братуся, Є.В. Васьковського, С.В. Васильєва, Н.М. Васильченко, О.В. Венедиктова, М.А. Вікут, В.П. Воложаніна, Г.А. Гурвича, Р.Є. Гукасяна, Л.М. Давиденка, А.О. Добровольського, І.М. Зайцева, С.О. Іванової, О.С. Йоффе, О.А. Красавчикова, С.В. Курильова, В.К. Пучинського, І.В. Решетникової, М.В. Руденка, В.Й. Сапункова, Д.М. Сібільова, В.І. Тertiшнікова, Ю.М. Тодики, І.В. Удальцової, Ю.М. Чуйкова, М.В. Цвіка, К.С. Юдельсона та ін. Це дало змогу оцінити стан проблем, що досліджуються, визначити коло питань, які залишилися поза межами досліджень теоретиків цивільного процесуального права.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. У результаті дисертаційного дослідження автором сформульовано і обґрунтовано нові теоретичні та практичні висновки:

- цивільна процесуальна правосуб'єктність визначається як невід'ємний та специфічний елемент механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин і як такий, що забезпечує “переведення” нормативності цивільного процесуального права у сферу здійснення правосуддя та реалізацію права на судовий захист. Як елемент механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, цивільна процесуальна правосуб'єктність конкретизує сферу цих правовідносин, відповідну галузь законодавства та правовий статус суб'єктів процесуальної діяльності;

– з урахуванням того, що за своєю сутністю здійснення правосуддя потребує дозвільного порядку правового регулювання як невід’ємної ознаки класичного судового процесу, зроблено висновок, що цивільна процесуальна правосуб’єктність має тлумачитися не тільки як загальна умова виникнення різних цивільних процесуальних правовідносин, але і як змістовна характеристика реалізації наданих прав усіма суб’єктами процесуальної діяльності при здійсненні правосуддя, тобто окреслює і правовий статус, і правовий модус суб’єктів цивільної процесуальної діяльності;

– враховуючи конструкцію цивільної процесуальної правосуб’єктності та її функцію в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, автор визначив законодавчий підхід щодо її закріплення у цивільному процесуальному законодавстві. Він зводиться до того, що не тільки здійснення правосуддя, але й цивільна процесуальна правосуб’єктність потребує певного визначення в законі виходячи з дозвільного порядку правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин;

– на підставі аналізу чинного законодавства та авторського підходу до дослідження цивільної процесуальної правосуб’єктності зроблено висновок, що у цивільному процесуальному праві не можливе існування “єдиної” право-

4

суб’єктності для всіх суб’єктів цивільного процесуального права (як це має місце у цивільному матеріальному праві і що сприйнято загальною теорією права), а існує правосуб’єктність органів судової влади та кожного учасника цивільних процесуальних правовідносин;

– сформульовано положення, що регламентація правосуб’єктності, яка міститься у ст. 100 та 101 ЦПК, поширюється тільки на сторони та треті особи, тому що законодавчий обсяг цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності різний щодо кожного учасника цивільного процесу, оскільки всі суб’єкти цивільного процесуального права мають різні права та обов’язки з урахуванням конкретного процесуально-правового становища, яке вони займають у процесі. Крім того, зміст елементів цивільної процесуальної правосуб’єктності для кожного суб’єкта цивільного процесуального права є специфічним;

– з урахуванням актуальності та необхідності вирішення питання, пов’язаного з формуванням судової системи і судових цивільних юрисдикцій, обґрунтовується положення, що правосуб’єктність органів судової влади повинна формуватися відповідно до вимог ст. 124 Конституції України, де передбачено необмежену юрисдикцію судів, котра поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це стало підставою для висновку про доцільність прийняття нового Цивільного процесуального кодексу як єдиного нормативного акта, який мав би передбачати правила судочинства для всіх цивілістичних судових процедур;

– правосуб’єктність органів судової влади в цілому має структурований характер і складається з предметних та функціональних повноважень. Предметні – це такі повноваження органу судової влади, які визначають межі компетенції певного судового органу, а функціональні – пов’язані з вирішальними діями суду по керівництву цивільним процесом;

– обґрунтовується положення, що цивільна процесуальна правосуб’єктність органів судової влади втілюється в їх компетенції відповідно до повноважень тієї чи іншої судової інстанції. Що стосується правосуб’єктності суду першої інстанції, то її складовими є юрисдикція, підвідомчість та підсудність як предметні повноваження. Поряд з цим обсяг правосуб’єктності органів судової влади визначається й певними функціональними повноваженнями. Цивільна процесуальна правосуб’єктність органів судової влади, які за чинним законодавством здійснюють перегляд судових постанов, зводиться також до кола предметних та функціональних повноважень, які мають спеціалізований характер стосовно певної ланки судової системи. Для зазначених судових органів предметні повноваження визначаються об’єктом перегляду судових постанов, а

5

функціональні складаються, в першу чергу, з компетенції щодо скасування або зміни судового рішення;

– у результаті дослідження правосуб’єктності органів судової влади зроблено кардинальні висновки щодо необхідності введення в новий ЦПК інститутів попереднього судового засідання, заочного рішення, наказного провадження;

– на підставі дослідження існуючих інститутів касації та наглядного провадження сформульовано пропозиції щодо необхідності введення в ЦПК інститутів апеляції та нової за змістом касації, а також функціональних повноважень апеляційної та касаційної інстанцій у зв’язку з переглядом рішень;

– аналізується й аргументується точка зору, що цивільна процесуальна правосуб'єктність сторін та третіх осіб складається з правоздатності, дієздатності та конкретних суб'єктивних прав і обов'язків. На відміну від інших осіб, що беруть участь у справі, для сторін та третіх осіб правоздатність і дієздатність не становлять органічної єдності, оскільки реалізувати їх права і обов'язки можуть їхні представники;

– враховуючи змагальні засади судочинства у цивільних справах, які мають бути відтворені у правосуб'єктності сторін, автор пропонує закріпити у цивільному процесуальному законодавстві процедуру явки сторін, однак не як пасивну явку до суду, а як явку з метою обміну змагальними паперами і здійснення інших процесуальних дій. Обґрунтовано пропозицію щодо можливості закінчення справи по суті в межах процедури явки сторін;

– пропонується доповнити ст.107 ЦПК частиною другою, де закріпити положення, що при вступі до процесу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору в процесі судового розгляду, суд повинен за клопотанням позивача або відповідача відкласти розгляд справи для підготовки останніх до захисту проти пред'явленого позову;

– на підставі того, що Закон України “Про прокуратуру” не є процесуальним нормативним актом, обґрунтовується положення, що в ньому можливе існування бланкетної норми, яка б закріплювала лише можливість участі прокурора в цивільному процесі, не передбачаючи при цьому його повноважень. Детальний перелік та обсяг останніх у всіх стадіях судочинства повинен бути закріплений виключно в процесуальному законодавстві;

– аналізуючи цивільну процесуальну правосуб'єктність прокурора, на підставі того, що у ст. 121 Конституції України однією з функцій прокуратури передбачено представництво інтересів громадянина або держави в суді, автор сформулював поняття та ознаки зазначеного представництва. Під представництвом прокуратури у суді з метою захисту інтересів громадянина або держави

6

слід розуміти таке правове представництво, при якому прокурор як представник держави, що діє на підставі закону, захищає у суді інтереси держави (що визначаються в кожному випадку окремо) або необмеженого кола осіб. Висловлено пропозиції щодо необхідності передбачити у новому ЦПК умови участі прокурора в цивільному судочинстві;

– у результаті дослідження проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності органів державного управління, місцевого самоврядування, які захищають у процесі “чужий” інтерес, обґрунтовується точка зору про обмеження повноважень зазначених суб'єктів у цивільному судочинстві, оскільки існування цього інституту пов'язувалося з активним втручанням держави у приватно-правові відносини. Доцільність участі у цивільному процесі названих суб'єктів процесуальної діяльності автор пов'язує з окремими випадками захисту неперсоніфікованих інтересів (наприклад, при захисті прав споживачів);

– обґрунтовується пропозиція щодо внесення до ЦПК норми про права та обов'язки свідка, де доцільно закріпити їх зміст як елементів цивільної процесуальної правосуб'єктності цього суб'єкта;

– на підставі ст. 63 Конституції України обґрунтовується положення про правове регулювання імунітету свідка як права останнього відмовитися від дачі показань проти себе та своїх близьких. Висловлюються пропозиції щодо особливостей допиту як свідків осіб, які за законом зобов'язані не розповсюджувати певну інформацію;

– у результаті дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності експерта пропонується більш повно визначити його правове положення у цивільному процесі певними правами та обов'язками. Водночас, на думку дисертанта, необмежена реалізація експертом права експертної ініціативи (права суб'єкта вийти за межі винесених на його розгляд питань, якщо при провадженні експертизи він встановив обставини, що мають значення для справи) може привести до порушення принципу змагальності цивільного судочинства;

– при дослідженні цивільної процесуальної правосуб'єктності спеціаліста та перекладача висловлено пропозицію більш повно визначити в законі їх права та обов'язки; здійснено порівняльний аналіз цивільної процесуальної правосуб'єктності зазначених суб'єктів;

– пропонується редакція відповідних норм чинного процесуального законодавства стосовно попереднього судового засідання, повноважень судів апеляційної та касаційної інстанцій, а також окремих статей, які, на думку автора, повинні міститися у новому ЦПК.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження визначається його новизною і полягає у розвитку теорії цивільного процесу-

ального права, можливості її використання для розробки нового ЦПК України, формування правозастосовної практики судів при розгляді та вирішенні цивільних справ.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для вдосконалення програм навчальних дисциплін “Цивільний процес”, “Арбітражний процес”, “Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ”, а також при підготовці навчальних книг.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, на міжнародних конференціях “Проблеми німецького й українського цивільного процесуального права” (м. Тюбінген, ФРН, 2000 р.), “Україна – Греція: історична спадщина та перспективи розвитку” (м. Маріуполь, Україна, 1999 р.) та на науковому семінарі в рамках Спільного Європейського Проекту “TEMPUS TACIS” (м. Лондон, Велика Британія, 1999 р.). Деякі висновки дисертаційного дослідження були висловлені й обговорені на конференціях молодих учених та аспірантів: “Становлення правової системи демократичної України та юридична наука” (жовтень 1998 р., м. Харків), “Актуальні проблеми юридичної науки” (квітень 2000 р., м. Харків), “Актуальні проблеми правознавства України” (січень 1997 р., м. Харків).

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковані у п’яти наукових статтях, три з яких надруковані у наукових фахових виданнях України, та чотирьох тезах наукових доповідей.

Структура і обсяг дисертації. Структура роботи визначається її предметом, цілями та завданнями дослідження. Вона складається із вступу, трьох розділів, що мають дев’ять підрозділів, висновків та списку використаної літератури (351 найменування). Загальний обсяг дисертації – 173 сторінки.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність теми дослідження, ступінь новизни роботи, мета і завдання дослідження, особистий внесок автора в одержанні наукових результатів, викладених у дисертації.

Розділ перший “Цивільна процесуальна правосуб’єктність як наукова проблема” присвячений дослідженню теорії правосуб’єктності, аналізу цивільної процесуальної правосуб’єктності, її змісту та реалізації різними суб’єктами процесуальної діяльності.

У **першому підрозділі “Поняття цивільної процесуальної правосуб’єктності”** досліджується розвиток теорії правосуб’єктності в різних галу-

8

зях юридичної науки, особливо в цивільній процесуальній, визначаються відмінності між правосуб’єктністю, правоздатністю та дієздатністю. Зроблено висновок, що цивільна процесуальна правосуб’єктність є самостійна категорія і не тотожна правоздатності та дієздатності.

Цивільна процесуальна правосуб’єктність розглядається як елемент механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, який забезпечує “переведення” нормативності цивільного процесуального права у специфічний правопорядок при здійсненні правосуддя та реалізації суб’єктами цивільного процесуального права процесуальних функцій.

Цивільна процесуальна правосуб’єктність конкретизує сферу цивільних процесуальних правовідносин, відповідну галузь законодавства та правове становище суб’єктів процесуальної діяльності. Доводиться, що здійснення правосуддя потребує дозвільного порядку правового регулювання. Він забезпечує правовий режим, при якому дозволено лише те, що передбачає закон. Виходячи з цього цивільна процесуальна правосуб’єктність тлумачиться не тільки як загальна передумова виникнення системи цивільних процесуальних правовідносин, але і як змістовна характеристика реалізації наданих прав, обов’язків та повноважень суб’єктами процесуальної діяльності. Крім того, підхід до сутності та сфери цивільної процесуальної правосуб’єктності дав змогу автору дійти висновку, що цивільна процесуальна правосуб’єктність як самостійна юридична конструкція, на відміну від галузей приватного права, окреслює і правовий статус, і правовий модус суб’єктів цивільної процесуальної діяльності.

При структурно-функціональному аналізі цивільна процесуальна правосуб’єктність характеризується як сукупність таких елементів: правоздатність, дієздатність, конкретні права та обов’язки або повноваження. При цьому співвідношення названих елементів визначається виходячи з конкретного правового становища, який суб’єкт займає у цивільному процесі.

Розкриваючи зміст цивільної процесуальної правосуб’єктності, автор підкреслює, що єдиної правосуб’єктності для всіх суб’єктів процесуальної діяльності не існує. Для кожного

суб'єкта цивільного процесуального права є своя певна правосуб'єктність з конкретним змістом. Для органів судової влади, прокурора, органів державного управління та інших органів, які захищають у процесі “чужий” інтерес, змістом цивільної процесуальної правосуб'єктності є компетенція як сукупність певних повноважень. Для сторін та третіх осіб правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності та певних суб'єктивних прав та обов'язків. Для осіб, що сприяють здійсненню правосуддя, змістом цивільної процесуальної правосуб'єктності є єдність правоздатності та дієздатності, прав та обов'язків.

9

У другому підрозділі “Реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності” йдеться про галузевий характер цивільної процесуальної правосуб'єктності та про механізм її реалізації суб'єктами цивільного процесуального права. Автором характеризуються умови, при яких певний суб'єкт цивільного процесуального права може бути суб'єктом цивільного процесу, та особливості прояву правосуб'єктності у різних суб'єктів цивільного процесу.

Виходячи з конструкції цивільної процесуальної правосуб'єктності стверджується, що вона як загальна передумова правоволодіння та правоздійснення реалізується на рівні законодавчого закріплення правового статусу суб'єктів процесуальної діяльності. Крім того, вона реалізується у процесуальній формі, тобто в межах реалізації суб'єктивних прав, обов'язків і повноважень органами судової влади та іншими учасниками цивільного судочинства. Реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності є можливою за наявності складного юридичного фактичного складу та при виникненні цивільних процесуальних правовідносин.

Момент реалізації правосуб'єктності суб'єктами цивільного процесуального права не однаковий у часі, оскільки складний юридичний фактичний склад у цивільному процесі розвивається поступово як єдиний динамічний склад. Прояв цивільної процесуальної правосуб'єктності зумовлює існування системи цивільних процесуальних правовідносин, які виникають між судом та іншими суб'єктами цивільного процесуального права.

У результаті аналізу чинного цивільного процесуального законодавства зроблено висновок, що регламентація правосуб'єктності, яка міститься у ст. 100 та 101 ЦПК, поширюється тільки на сторони та треті особи, і тлумачення норм цих статей стосовно інших суб'єктів цивільного процесуального права є не обґрунтованим. Цей висновок, на думку дисертанта, варто врахувати у новому ЦПК.

У розділі другому “Цивільна процесуальна правосуб'єктність органів судової влади” розглядаються проблеми судової компетенції та юрисдикції, правосуб'єктності суду першої, касаційної та наглядної інстанцій.

У підрозділі першому “Зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності органів судової влади” в контексті ст. 124 Конституції України, яка закріпила виключність судової влади, визначені елементи судової правосуб'єктності, оскільки вони зумовлюють правове становище органів судової влади.

Зазначається, що правосуб'єктність органів судової влади в цілому має структурований характер і складається з предметних та функціональних повноважень. Предметні повноваження – такі повноваження органу судової влади,

10

які визначають межі компетенції певного судового органу, а функціональні – пов'язані з вирішальними діями суду по керівництву цивільним процесом у межах існуючих судових проваджень як структурних компонентів судочинства.

Аналізуючи предметну судову компетенцію, дисертант вважає, що такі поняття, як юрисдикція, повноваження, підвідомчість, підсудність не є тотожними. Кожен з них має самостійний зміст і відображає зміст їх цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Оскільки при здійсненні правосуддя реалізуються юрисдикційні повноваження органів судової влади, обґрунтовується положення, що предметом судової діяльності є спір про право. На цій підставі автор дійшов висновку, що у справах окремого провадження як провадження безспірного правосуддя не здійснюється. У зв'язку з цим додатково аргументується висловлений в науці висновок, що окреме провадження є “сурогат” правосуддя, якому притаманні функції судового управління.

Виходячи з характеристики повноважень органів судової влади за юрисдикційними критеріями, автор вважає, що проектування судової влади пов'язується безпосередньо з принципом двоінстанційності та централізації. У зв'язку з цим аргументується доцільність існування єдиного Цивільного процесуального кодексу як єдиного нормативного акта, який мав би передбачати правила судочинства для всіх цивілістичних судових процедур.

У підрозділі другому “Цивільна процесуальна правосуб’єктність суду першої інстанції” досліджується цивільна процесуальна правосуб’єктність суду першої інстанції, що складається з компетенції. До предметних повноважень входять підвідомчість та підсудність цивільних справ. Враховуючи необмежену судову юрисдикцію, про підвідомчість слід говорити як про функцію розмежування компетенції між судами загальної юрисдикції, арбітражними судами та Конституційним Судом, оскільки сама підвідомчість зумовлює межі судової влади різних судових установ. При характеристиці підвідомчості судам спорів про право дисертант доводить, що всі справи позовного провадження повинні бути підвідомчими судам. Крім того, у роботі зазначається, що Конституційний Суд України не є судовим органом, який розглядає спори про право.

Аналізуючи підвідомчість судам справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, дисертант стверджує, що ці справи в майбутньому необхідно залишити у підвідомчості загальних судів. Розвиток процесуального законодавства після прийняття чинного ЦПК свідчить про наближення зазначеного вище провадження до позовного.

У зв’язку з визначенням меж та обсягу юрисдикції загальних та арбі-

11

ражних судів, з урахуванням ст. 55 Конституції, спори з участю громадян – підприємців можуть розглядатися як у загальному, так і в арбітражному суді за вибором громадянина – підприємця.

При дослідженні підвідомчості справ різним судовим установам дисертантом висловлені думки щодо критеріїв розподілу підвідомчості між судовими установами, якими є характер правовідносин та їх суб’єктний склад.

Характеризуючи такий вид предметних повноважень, як підсудність цивільних справ, здобувач вважає, що Верховний Суд не повинен розглядати справи як суд першої інстанції. Зазначається, що положення законодавства, при якому вищестоящий суд при скасуванні судового акта, що винесений нижчестоящим судом, вправі прийняти справу до свого провадження, не відповідає міжнародним стандартам правосуддя, оскільки порушує право на належний суд.

Функціональні повноваження суду першої інстанції розглядаються в роботі виходячи із стадій цивільного процесу. Дисертант вносить пропозиції щодо вдосконалення деяких функціональних повноважень суду першої інстанції стосовно затвердження мирової угоди, визнання позову, ролі у доказовій діяльності та ін. Поряд з цим обґрунтовується необхідність наділення суду повноваженнями на винесення заочного рішення та судового наказу, введення в новий ЦПК інституту попереднього судового засідання.

У підрозділі третьому “Цивільна процесуальна правосуб’єктність суду касаційної інстанції” визначається, що предметні повноваження суду касаційної інстанції пов’язані з сутністю та об’єктом касаційного перегляду.

Досліджено сутність існуючого інституту касації. При цьому критично оцінюється положення законодавства щодо так званих ревізійних засад, тобто перевірки касаційною інстанцією судового акта незалежно від доводів скарги або подання.

Функціональні повноваження суду касаційної інстанції розглядаються та класифікуються за такими підставами: 1) керівництво та організація процесу; 2) роль у доказовій діяльності; 3) вирішення питань про юридичну долю рішення (ухвали) суду першої інстанції; 4) винесення нового рішення чи зміна рішення суду першої інстанції.

Виходячи з положень Концепції судово-правової реформи та ст. 129 Конституції України, які визнали за необхідне впровадження апеляції, автор доводить, що існуюча форма касаційного перегляду рішень має бути трансформована у класичну апеляцію. У роботі пропонується наділити суд апеляційної інстанції відповідними предметними та функціональними повноваженнями. При цьому обґрунтовується пропозиція щодо введення у новий ЦПК неповної апеляції. Це означає, що роль апеляційної інстанції обмежується переві-

12

кою та вирішенням справ заново з прийняттям до уваги обставин (фактичного матеріалу), які були предметом дослідження судом першої інстанції і подавалися сторонами та іншими суб’єктами доказової діяльності. У дисертації опрацьовано пропозиції щодо конкретних статей ЦПК, у яких мають бути сформульовані повноваження апеляційного суду.

У підрозділі четвертому “Цивільна процесуальна правосуб’єктність суду наглядної інстанції” досліджуються правова природа, особливості та сутність перегляду в порядку нагляду рішень, ухвал або постанов суду, які набрали законної сили, що зумовлюють специфічність повноважень суду наглядної інстанції.

У роботі визначаються відмінності схожих повноважень суду касаційної та наглядної інстанцій. При характеристиці повноважень суду наглядної інстанції стосовно скасування судового акта з приводу порушення норм права дисертант вважає, що всі порушення норм матеріального права, на відміну від порушення норм права процесуального, є суттєвими та стають підставами для скасування судового акта в порядку нагляду. Автором аналізуються й інші повноваження, спрямовані на вирішення юридичної долі рішення, ухвали або постанови.

При вивченні цивільної процесуальної правосуб'єктності суду наглядної інстанції дисертант дійшов висновку, що ця форма перегляду судових актів суперечить принципам правової держави, виключності судової влади, незалежності суду та суддів, а також праву сторін на розпорядження своїми процесуальними правами. Враховуючи необхідність впровадження апеляції, а також принцип двохінстанційності судової системи, пропонується ввести на нових засадах і новий за змістом інститут касації. На відміну від апеляційного суду, касаційний суд здійснює перевірку судових рішень з точки зору права, а не факту. При цьому дається тлумачення відповідних предметних та функціональних повноважень касаційного суду. Зокрема, пропонується редакція тих статей нового ЦПК, у яких містяться зазначені функціональні повноваження.

У розділі третьому **“Цивільна процесуальна правосуб'єктність учасників цивільного процесу”** досліджується цивільна процесуальна правосуб'єктність як осіб, що мають у процесі певну юридичну заінтересованість, так і осіб, які, не маючи такої заінтересованості, сприяють здійсненню правосуддя.

У підрозділі першому **“Цивільна процесуальна правосуб'єктність сторін та третіх осіб”** розглядаються правовий статус сторін та третіх осіб. Зазначено, що правосуб'єктність третіх осіб за своєю структурою та змістом наближається до цивільної процесуальної правосуб'єктності сторін, оскільки тре-

13

ті особи наділені правами та обов'язками сторін.

Аналізуються право на звернення до суду за судовим захистом та право особи на позов як елементи правосуб'єктності. Стверджується, що право на позов та право на судовий захист не слід розглядати як рівнозначні суб'єктивні права, оскільки право на звернення до суду – загальне право (правоздатність), а право на позов – це конкретизація цього права. Право на звернення до суду має не тільки позивач, а й відповідач та треті особи, якщо вони вважають, що їх права або законні інтереси порушені.

Розглядаючи питання про право третіх осіб на судовий захист, пов'язаний із вступом у розпочатий процес, автор зазначає, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, мають право пред'явити позовні вимоги до сторін, оскільки треті особи захищають у процесі власний інтерес відносно предмета спору. Звертається увага також на те, що право на оскарження ухвали про відмову у допуску зазначених суб'єктів до процесу може стати однією з гарантій захисту прав та законних інтересів третіх осіб.

На думку автора, при пред'явленні позову в процесі судового розгляду третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, виникає потреба обов'язково відкласти розгляд справи, тому що сторонам необхідно надати час для підготовки до захисту проти нового позову.

Характеризуючи право явки сторін до суду, дисертант висновує, що вона має бути самостійною процедурою цивільного судочинства, яка не повинна зводитися до фактичного прибуття сторін до суду, а має полягати у виконанні ними певних процесуальних дій (наприклад, складання та передача до суду і протилежній стороні певних процесуальних документів). Впродовж цієї процедури справа може бути закінчена по суті.

У зв'язку з дослідженням диспозитивних прав і обов'язків сторін та третіх осіб зазначається, що суд не повинен перевіряти підстави реалізації цими особами суб'єктивних прав, спрямованих на зміну або припинення процесу, які ставляться в залежність від волевиявлення сторін (укладання мирової угоди, визнання позову, відмова від позову). Обґрунтовуючи цю позицію, автор доводить, що на підставі принципу диспозитивності цивільного процесуального права сторони самостійно вирішують питання про реалізацію прав, спрямованих на припинення процесу.

При дослідженні права відповідача на пред'явлення зустрічного позову підкреслюється, що питання про прийняття до розгляду цього позову не повинно категорично ставитися в залежність від розсуду суду, оскільки це положення законодавства суперечить принципу диспозитивності. Відповідач вправі пред'явити позов не тільки до позивача, а й до третьої особи, яка заявляє

14

самостійні вимоги на предмет спору.

Сторони мають також право укласти мирову угоду. Треті особи без самостійних вимог не вправі закінчувати справу мировою угодою, тому що вони не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду. Крім того, автор визнає за необхідне надати суду право затверджувати позасудові мирові угоди, оскільки як судові, так і позасудові угоди спрямовані на ліквідацію спору.

Суб'єктивні права сторін та третіх осіб, що впливають із принципу змагальності, є передумовою доказової діяльності сторін та третіх осіб у цивільному судочинстві, де правове становище цих суб'єктів характеризується їх участю у формуванні доказового матеріалу. В роботі зазначається, що суб'єктами доказової діяльності є особи, які беруть участь у справі, а не суд, оскільки функція останнього зводиться до здійснення правосуддя, вирішення спору, що виник на підставі наданих сторонами доказів.

Дисертантом ставиться під сумнів існування принципу об'єктивної істини на тій підставі, що він суперечить принципу рівноправності сторін. З огляду на це, на думку автора, суд не повинен мати повноваження виходити за межі заявлених позовних вимог при розгляді цивільно-правового спору.

Висловлюється думка, що доказова діяльність сторін та третіх осіб має правообов'язковий характер. У разі відмови сторони від пред'явлення тих чи інших доказів обставина, що повинна бути встановлена на підставі ненаданих доказів, має вважатися встановленою.

У підрозділі другого **“Цивільна процесуальна правосуб'єктність прокурора, органів державного управління (місцевого самоврядування)”** досліджується цивільна процесуальна правосуб'єктність прокурора, органів державного управління (місцевого самоврядування), які захищають у процесі права та охоронювані законом інтереси інших осіб. Дисертант зазначає, що їх правосуб'єктність складається з компетенції як сукупності певних повноважень.

Аналізуючи компетенцію прокурора, у зв'язку з розробкою процесуального законодавства і Закону України “Про прокуратуру” автор пропонує закріпити в останньому бланкетну норму, яка б передбачала лише можливість участі прокурора у цивільному процесі. Його повноваження, на думку дисертанта, слід закріпити у ЦПК, оскільки цей кодекс є ключовим процесуальним нормативним актом.

Прояв цивільної процесуальної правосуб'єктності прокурора досліджується в роботі виходячи із положень ст. 121 Конституції України. Ця норма дає змогу зробити висновок, що підставою участі прокурора у цивільному про-

цесі є захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів держави і громадянина.

Форми участі зазначеної особи у цивільному судочинстві регулюються, крім ЦПК, і Законом України “Про прокуратуру”. Підкреслюється, що названі акти суперечать один одному, тому що процесуальним законодавством передбачено тільки одну форму – порушення цивільної справи, тоді як у законі визначається ще й така форма участі, як вступ до розпочатого процесу. Дисертант вважає, що участь прокурора у цивільному процесі можлива лише у формі порушення цивільної справи. Обов'язкова участь прокурора в деяких категоріях справ для дачі висновків у справі ґрунтувалася на функції нагляду прокуратури за судовою діяльністю.

Досліджуючи конституційно закріплену за прокуратурою функцію представництва інтересів держави або громадянина в суді, автор вважає, що Конституція України поклала основу представництву нового типу – прокурорському. Під представництвом прокуратури у суді з метою захисту інтересів громадянина або держави слід розуміти таке правове представництво, при якому прокурор як представник держави, що діє на підставі закону, захищає у суді інтереси держави (що визначаються в кожному випадку окремо) або необмеженого кола осіб.

При характеристиці цивільної процесуальної правосуб'єктності органів державного управління (місцевого самоврядування), які захищають у процесі “чужий” інтерес, дисертант зазначає, що підставою участі цих суб'єктів у цивільному процесі є захист прав та інтересів інших осіб. Існування цього інституту пов'язувалося з активним втручанням держави у приватно-правові відносини. Обґрунтовується точка зору про обмеження повноважень вказаних суб'єктів у цивільному судочинстві. Доцільність їх участі у цивільному процесі пов'язується автором з окремими випадками захисту неперсоніфікованих інтересів (наприклад, при захисті прав споживачів). Крім того, ці суб'єкти в передбачених законом або судом випадках повинні вступити в справу для дачі висновку в межах наданих законом функцій.

У підрозділі третьому “Цивільна процесуальна правосуб’єктність осіб, які сприяють здійсненню правосуддя” зазначається, що ЦПК не містить окремої норми, де закріплюються права та обов’язки свідка. На підстави цього пропонується редакція статті, в якій визначатимуться права та обов’язки свідка. У роботі розглядається право імунітету свідка як право відмовитися від дачі показань у передбачених законом випадках. Поряд з цим обгрунтовується існування принципу імунітету свідка у цивільному процесуальному праві.

Досліджуючи цивільну процесуальну правосуб’єктність експерта, ав-

16

тор характеризує законодавчо закріплені права та обов’язки цього суб’єкта. Спеціально розглянуто право експертної ініціативи. На думку дисертанта, необмежена реалізація експертом права експертної ініціативи (права суб’єкта вийти за межі винесених на його розгляд питань, якщо при провадженні експертизи він встановив обставини, що мають значення для справи) може призвести до порушення принципу змагальності цивільного процесуального права.

Підкреслюється, що права та обов’язки перекладача як особи, що забезпечує реалізацію принципу національної мови судочинства, повинні бути законодавчо закріплені. Проводиться порівняльна характеристика правосуб’єктності перекладача та спеціаліста. Дисертант дійшов висновку, що перекладач – самостійний суб’єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Зазначається, що в чинному законодавстві не існує такого суб’єкта, як спеціаліст, тоді як у цьому є необхідність. У дисертації обгрунтовуються пропозиції з цього приводу.

У **висновках** відбиваються головні підсумки дисертаційної роботи. Дослідження проблем цивільної процесуальної правосуб’єктності свідчить про те, що ця проблема є фундаментальною, і тому має певне концептуальне значення для вдосконалення правового статусу органів судової влади, третіх осіб, інших учасників цивільного судочинства, а також для моделювання законодавчих засад судової системи та правосуддя у цивільних справах.

За темою дисертації опубліковано такі роботи:

1. Гусаров К.В. Гражданская процессуальная правосубъектность как научная проблема // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 34. – С. 155-159.

2. Гусаров К.В. Конституційні аспекти правосуб’єктності органів судової влади у цивільних справах // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 35. – С. 112-117.

3. Гусаров К.В. Некоторые проблемы правового статуса свидетеля в гражданском процессе // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 41. – С. 96-101.

4. Гусаров К.В. Проблемы участия прокурора в гражданском процессе // Проблемы организации прокуратуры и оптимизации її діяльності в сучасних умовах: Зб. наук. праць. – Харків: ШК Генеральної прокуратури України, 1998. – С. 229-234.

5. Гусаров К.В. Правовое сотрудничество Украины и республики Кипр

17

в области гражданского процесса // Украина – Греция: исторична спадщина і перспективи співробітництва: Зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. – Маріуполь: Маріуп. гуманіт. ін-т, 1999. – Т. 1. – С. 524-528.

6. Гусаров К.В. Понятие гражданских процессуальных правоотношений // Актуальні проблеми правознавства України: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. / За заг. ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1996. – С. 70-71.

7. Гусаров К.В. К вопросу о гражданской процессуальной правосубъектности // Актуальні проблеми правознавства України: Тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. за підсумками науково-дослідницької роботи за 1996/1997 навч. р. / За заг. ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. – С. 83-84.

8. Гусаров К.В. Судебная власть и правосудие по гражданским делам в Украине // Становлення правової системи демократичної України та юридична наука: Короткі тези доп. та наук. повідом. наук. конф. молодих учених та аспірантів / За заг. ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 43-45.

9. Гусаров К.В. Підвідомчість справ, що виникають з адміністративно - правових відносин, як наукова проблема // Актуальні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. пові-

дом. наук. конф. молодых ученых та аспирантів / За ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 69-70.

Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности. – Рукопись.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2000.

Дисертацію присвячено дослідженню інституту цивільної процесуальної правосуб'єктності, який визначається як невід'ємний та специфічний елемент механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, що забезпечує здійснення правосуддя та реалізацію права на судовий захист.

У роботі досліджується цивільна процесуальна правосуб'єктність органів судової влади, сторін та третіх осіб, органів державного управління (місцевого самоврядування), осіб, що сприяють здійсненню правосуддя.

Обґрунтовується висновок про доцільність прийняття Цивільного процесуального кодексу як єдиного нормативного акта, який мав би передбача-

18

ти правила судочинства для всіх цивілістичних судових процедур. Сформульовано конкретні пропозиції з метою вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: цивільна процесуальна правосуб'єктність, суб'єкти цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини, права та обов'язки, повноваження.

Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2000.

Гражданская процессуальная правосубъектность определяется как неотъемлемый и специфический элемент механизма правового регулирования гражданских процессуальных правоотношений, который обеспечивает “перевод” нормативности гражданского процессуального права в сферу осуществления правосудия и реализацию права на судебную защиту. Гражданская процессуальная правосубъектность конкретизирует сферу гражданских процессуальных правоотношений, соответствующую отрасль законодательства и правовой статус субъектов процессуальной деятельности. В результате анализа действующего процессуального законодательства сделан вывод, что регламентация гражданской процессуальной правосубъектности, содержащаяся в ст. 100 та 101 ГПК, распространяется только на стороны и третьи лица, поскольку объем гражданской процессуальной правоспособности и дееспособности различный относительно каждого участника гражданского процесса.

С учетом актуальности и необходимости разрешения вопроса, связанного с формированием судебной системы и судебных гражданских юрисдикций, обосновывается положение, что правосубъектность органов судебной власти должна формулироваться относительно требований ст. 124 Конституции Украины. Она предусматривает неограниченную юрисдикцию судов, распространяющуюся на все правоотношения, которые возникают в государстве. Это стало основанием для вывода о целесообразности принятия Гражданского процессуального кодекса как единого нормативного акта, который должен предусматривать правила судопроизводства для всех цивилистических процедур. Исследование правосубъектности органов судебной власти позволило диссертанту сделать кардинальные выводы относительно необходимости введения в новый ГПК институтов предварительного судебного заседания, заочного реше-

19

ния, приказного производства, института апелляции и новой по содержанию кассации.

Анализируется и аргументируется точка зрения, что гражданская процессуальная правосубъектность сторон и третьих лиц состоит из правоспособности, дееспособности и конкретных субъективных прав и обязанностей. В отличие от иных лиц, принимающих участие в деле, правоспособность и дееспособность сторон и третьих лиц не составляет органического единства, поскольку осуществлять их права и обязанности могут их представители.

При исследовании гражданской процессуальной правосубъектности прокурора, органов государственного управления (местного самоуправления) формулируются основания и формы участия указанных лиц в гражданском процессе, даются понятие и признаки прокурорского представительства.

Анализируя гражданскую процессуальную правосубъектность лиц, содействующих осуществлению правосудия, автор предлагает определенные методы усовершенствования правового статуса указанных субъектов гражданского судопроизводства.

Сформулированы конкретные предложения с целью усовершенствования действующего гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: гражданская процессуальная правосубъектность, субъекты гражданского процессуального права, гражданские процессуальные правоотношения, права и обязанности, полномочия.

Gusarov K.V. Problems of Civil Procedural legal subjectivity. – Manuscript.

The dissertation for degree of candidate of legal sciences speciality 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry. Kharkov, 2000.

The problems of the civil procedural legal subjectivity are researched in the thesis. The author determines the stated category as an aggregate of legal subjectivity.

Capability, subjective rights, duties and powers as applied to every subject of civil procedural law. The civil procedural legal objectivity of parties, third persons, prosecutor, local government bodies and person facilitating the administration of justice are investigated in this work.

Key words: civil procedural, legal subjectivity, subjects of the civil procedural law, civil procedural legal relations, rights and duties, powers.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент П.І. Радченко

Підписано до друку 27.09.2000. Формат 60x90¹/₁₆.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 855.

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77